

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde Bulunan Bir Memlûk Mushafı Üzerine Mülâhazalar

Süleyman BERK | ORCID: [0000-0002-6495-2575](https://orcid.org/0000-0002-6495-2575) | ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21> | E-Posta: hattatberk@gmail.com

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi, İstanbul, Türkiye

Öz

Dünya Osmanlı Devleti'nin makarr-ı saltanatı olan Dersaadet'e, Memlûkler zamanında birçok Mushaf-ı Şerîf'in geldiği; XIX. yüzyılın başlarından itibaren muhafaza edilmek üzere vakfedildikleri camilerden, türbelerden, müze ve kütüphâne koleksiyonlarına toplanan eserlerden anlaşılmaktadır.

İslâm yazı sanatı, başlangıcında imlâ gelişimine odaklanmış, bu meyanda ilk asır sonrası yazı estetiği üzerine çalışmalar yapılmıştır. Abbâsîler döneminde görülen bu gayretler neticesi yazının kurallara bağlandığı ve çeşitlendiği görülmüştür. Bunlardan Memlûk döneminde, Mushaf yazımında kullanılan Muhakkak ve Reyhâni yazı çeşidi Osmanlı'da Hattat Şeyh Hamdullah'a (1429- 1520) kadar Mushaf yazısı olarak kullanılmıştır. Tarihî seyri içerisinde Memlûkler döneminde Muhakkak yazının gelişimini ve ulaştığı seviyeyi bu Mushaf'ta görmek mümkündür.

Makalenin amacı gerek yazı sanatı gerekse süsleme sanatı açısından günümüz sanatkarlarına bir örnek sunmaktır. Mushaf'ta Zer mürekkeple yazılan harflerin etrafı siyah mürekkeple tahrirlenmiş, harekeler ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Satırlarda harfler kürsüsünde olup, hat olarak da döneminin özelliklerini aksettirmektedir. Sûre başı yazıları ise Sülüs hat ile yazılmıştır. Görülmektedir ki Mushaf, günümüz yazı sanatında çokça kullanılan Muhakkak yazıya dâir özgün örnekleri ortaya koymaktadır. Araştırmadaki bir diğer gaye de Mushaf'ın hattatı ile ilgili tashihte bulunmaktır. Mushaf'ın, tefsir kısmının ferağ kaydında, "Muhammed b. Su'ûd eş-Şâfiî" ismi geçmektedir. Bu Mushaf'ın hattatı olmayıp tefsirin müellifidir. Dolayısıyla Mushaf'ın hattatı belli değildir.

Mushaf'ın tezhipleri ve cilt kapakları ile "İslâm Kitap Sanatı"nın göz alıcı örnekleri olan bu eser belli bir dönemin üslûbunu ve tekniğini yansıtmaları bakımından önemlidir. XV. yüzyıldan İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (TIEM)'nde bulunan bu Mushaf, Memlûk dönemi kitap sanatının ulaştığı mükemmelliği günümüze ulaştıran önemli eserlerdendir. Kitap sanatının hâmisi, Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın (1468-1496) hazinesi için yazılan Mushaf, 9 satırlı ve 463 yapraktan müteşekkildir. Salbekli ve oval şemseli, miklepli vişne rengi deri cildi döneminden kalmadır. Bu Mushaf'ın önemli bir özelliği de 439b- 462b'ye kadar yine sûre başlığı altında, âyetlerin kelime anlamlarının Arapça olarak izah edilmesidir. Mushaf'ta Sultan II. Bâyezid'in vakıf mührünün bulunması, Mushaf'ın Sultan II. Bâyezid döneminde Saray'a girdiğini göstermektedir. Eser, 1480- 1490 yılları arasına tarihlenebilir. Sultan III. Ahmed'in annesinin Üsküdar'da yaptırmış olduğu Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan Camii'ne konulmak üzere vakfettiği h. 1132/1719 tarihli Arapça yazılmış olan kayıttan anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler

Türk İslâm Sanatları, Memlûkler, Muhakkak Hat, Mushaf, Tezhip, Cild.

Atıf Bilgisi

Berk,Süleyman.“ İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’nde Bulunan Bir Memlûk Mushafı Üzerine Mülâhazalar”. Dini Araştırmalar 67 (Aralık 2024), 59-94.

<https://doi.org/10.15745/da.1526457>

Geliş Tarihi	02.08.2024
Kabul Tarihi	26.10.2024
Yayın Tarihi	20.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köleme
Etik Beyan	*Bu makale, 1-2 Haziran 2023 tarihlerinde, İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü tarafından düzenlenen “Memlûkler Dönemi Sempozyumu”na bildiri olarak sunulmuştur ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İntihal.net
Etik Bildirim	diniarastirmalar98@gmail.com
Yapay Zeka Bildirimi	Bu çalışma hazırlanırken yapay zeka araçları kullanılmamıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Remarks on the Mamluk Mushaf in the Istanbul Museum of Turkish and Islamic Arts

Süleyman BERK | ORCID: [0000-0002-6495-2575](https://orcid.org/0000-0002-6495-2575) | ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21> | E-Posta: hattatberk@gmail.com

Istanbul University, Faculty of Divinity, History of Turkish and Islamic Art, Istanbul, Türkiye

Abstract

It is understood based on the works collected from mosques, mausoleums, museums, and libraries that many Mushaf-i Sharîf came to Dersâdet, the seat of the Ottoman Empire, during the Mamluk period and that they were endowed for preservation from the beginning of the nineteenth century. The art of Islamic writing focused on the development of orthography at the beginning. After the first century, studies were made on the aesthetics of writing. As a result of these efforts during the Abbasid period, it is seen that writing was regulated and diversified based on rules. The Muhaqqaq and Reyhâni styles used in the process of Mushaf writing during the Mamlûk period were used as Mushaf scripts until the Ottoman calligraphist Sheikh Hamdullah (1429-1520). In this Mushaf, it is possible to see the development of the Muhaqqaq script and the level it reached during the Mamlûk period in its historical course.

The article aims to present an example to today's artists in terms of both the art of writing and the art of ornamentation. The letters of the Mushaf, written in Zer ink, are engraved with black ink. The gestures are written in black ink. The letters in the line are on the pulpit and reflect the characteristics of the period in terms of writing. The writings at the beginning of the sūrah are in Sulus calligraphy. It is to put forward original examples in Muhaqqaq writing, which is used again in today's writing art. Another aim is to make corrections regarding the calligraphy of the Mushaf. The name "Muhammad b. Saud al-Shafi'i" is mentioned in the ferag record of the tafsir section of the Mushaf. This is not the calligrapher of the Mushaf, but the author of the commentary. Therefore, the calligrapher of the Mushaf is not known.

This work, which is an outstanding example of “Islamic Book Art” with its illuminations and binding covers, is also important in terms of reflecting the style and technique of a certain period. A Mushaf from the 15th century in the Istanbul Museum of Turkish and Islamic Art (TIEM) is one of the important works that conveys the perfection of Mamluk period book art to the present day. The Mushaf, written for the treasury of the Mamlūk Sultan Kayıtbay (1468- 1496), the patron of book art, has 9 lines and 463 leaves. The cherry-colored leather binding with a salbeck and oval umbrella and a miklep dates from the period. An important feature of this Mushaf is the explanation of the word meanings of the verses in Arabic under the title of the sūrah from 439b to 462b. This is what makes this Mushaf important.

The presence of Sultan Bâyezid II's foundation seal on the Mushaf indicates that the Mushaf entered the palace during the reign of Sultan Bâyezid II. The work can be dated between 1480 and 1490. It is understood from the record written in Arabic dated 1132/1719 that Sultan Ahmed III donated it to be placed in the Gülnûş Emetullah Valide Sultan Mosque, which his mother had built in Üsküdar.

Keywords

Turkish Islamic Arts, Mamluks, Muhaqqaq Calligraphy, Mushaf, Illumination, Binding.

Citation

Berk, Süleyman. "Remarks on the Mamluk Mushaf in the Istanbul Museum of Turkish and Islamic Arts". *Religious Studies* 67 (December 2024), 59-94.

<https://doi.org/10.15745/da.1526457>

Date of Submission	02.08.2024
Date of Acceptance	26.10.2024
Date of Publication	20.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External * This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation orally delivered at the Mamluk Period Symposium organized by Istanbul University Islamic Studies Institute on 1-2 June 2023.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İntihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	diniarastimalar98@gmail.com
Artificial Intelligence Statement:	Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this study.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

1. Memlûkler

Memlûkler, 1250-1517 yılları arasında hüküm sürmüş Müslüman Türk devletidir. Mısır'da Eyyûbi ordusundaki Türk emirler tarafından kurulduğundan dönemin tarihçileri bunları “Türk Devleti” olarak isimlendirmişlerdir. Kurucu hükümdarları İzzeddin Aybek olup sonuncusu ise Tomanbay'dır. Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim zamanında 1517'de Ridâniye Savaşı sonrasında Memlûk Devleti tarihe karışmış, toprakları Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştur.¹

2. Memlûk Mushafı

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan eserlerin çoğu 20. yy. başında yerinde bir kararlar cami, mescid, tekke, türbe gibi yerlerden toplanan eserlerden oluşmaktadır.² Muhteşem tezhipleri ve cilt kapakları ile “İslâm Kitap Sanatı”nın göz alıcı örnekleri olan bu eserler belli bir dönemin üslûbunu yansıtan yazılarıyla da önemlidir. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve çalışmamıza konu olan Mushaf, XV. yüzyılda, Memlûk dönemi Kitap Sanatı'nın ulaştığı mükemmelliği günümüze ulaştıran önemli bir örnektir. Her şeyden evvel müze envanter defterinde bulunan kayıttan Mushaf'la ilgili bir ön bilgi edinelim. Mushaf'ın envanter kaydı şöyledir:

“533 A Kur'an-ı Kerim”

62 x 38 tul ve arzında ve (8) santim kalınlığındadır. Dokuz yüz yirmi iki sahifedir. Her

¹ Memlûkler ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler* (İstanbul: Kayihan Yayınevi, 1991), VII; a. mlf. “Memlûkler”, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2004), 20/90-97; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

² İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin en önemli koleksiyonunu oluşturan «Şam Evrâkı» 1914 yılında Şam Emeviye Camii'nden İstanbul'a getirilmiştir. Şam evrakı ile ilgili olarak bkz. Seracettin Şahin, “Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Örnekleriyle Tarihsel Süreç İçerisinde Hat Sanatı”, *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, ed. Müjde Unustası (İstanbul: Antik A.Ş. Yayınları, 2010), 14-25; Arianna D'Ottone Rambach vd. (ed.), *The Damascus Fragments Towards a History of the Qubbat al-khazna Corpus of Manuscripts and Documents* (Beirut: Ergon Verlag in Kommission, 2020), 544; François Deroche, “Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar”, *Kur'an-ı Kerim Sanatı* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016), 61-75; Sümevra Ocak Ahmad, *Erken Devir İslâm Mimarisinde Beytülmâl Binaları* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2022).

sahife yıldız ve kalın sülüsle (9) satır olarak yazılmıştır. Yıldızla mücedveldir. (Mehmed bin Mes'ûd eş-Şâfiî) ketebelidir. Baştan iki sahifesinde levha arkası vardır. Etrafı lacivert üstüne yıldız, kırmızı ve mavi çiçekle müzeyyendir. Ortalarında da birer göbek tezyinatı vardır. Bundan sonra gelen iki sahife haşiyeli levhadır. Lâcivert üstüne yıldız ve muhtelif renklerle çiçeklidir. Sûre baş ve nihayetleri lacivert üstüne yıldız ve Kûfî hatladır. Her iki sahifede de Fâtiha ve Bakara sûreleri yıldızla yazılmıştır. Bundan sonraki sahifenin üç tarafı lacivert çiçekle tezyin edilmiş ve kenarı kâğıtla tamir edilmiştir. M[u]avzeteyni ihtiva eden iki sahife ise haşiyeli levhadır. Sûre baş ve nihayetleri lacivert üstüne yıldızla ve sülüsledir. Harflerin başları turuncu renkle doldurulmuştur. Bu sahifelerden birinin altında Bayezid'in mührü, bundan sonraki sahifede levha arkası vardır. Daire içinde lâcivert üstüne yeşil, kırmızı, yıldız ve mavi renkle çiçeklidir. Bunun mukabilindeki sahifenin ortasındaki dâirede lacivert üstüne yıldız ve sülüsle (Bi resm-i hizâneti'l-makami's-şerîfi Meliku'l-berreyni ve'l-bahreyni Hâdimu'l-Harameyn [Mevlânâ es-Sultanu'l-Mâliku'l-Mülki'l-Eşrefi Ebi'n-Nasri] Kayıtbay [Halledallahu mulkehu] ilh.) ibaresi yazılıdır. Bundan sonra gelen (48) sahifede siyah kırmızı mürekkep ve nesh ile sûrelerdeki bazı müşkül kelime ve cümlelerin tefsirine ait bir risale bulunmaktadır. En sonunda Üçüncü Sultan Ahmed'in Üsküdar'daki validesinin camiine (1132)'de vakfettiğine dair bir kayıt mevcuttur. Kabı kırmızı meşinden olup Şemse, köşelikleri muakkarcadır. Kabartma çiçek ve sarı yıldızlıdır. İçi kahverengi meşinlidir. Şemse, köşelikler ve etrafı lâcivert üstüne oyma tezyinatlıdır. Miklebi de aynı tezyinatı hâvî olup sertabında kabartma olarak (innehu le Kur'anin Kerîmilh.) âyeti yazılmıştır.

Üsküdar'da Atik Valide Camii'nden 24 Teşrînievvel 1332".³

Mushaf'ın Envanter Bilgileri ise şöyledir:

Envanter Numarası: TİEM 533.

Mushaf'ın yazıldığı tarih: 1480-1490 arası tarihlenebilir.

Mushaf'ın ebadı: 56.7 X 39.5 cm.

³ Envanter defterindeki kaydın imlâsına dokunulmamıştır.

Hattatı: Envanter kaydında «Muhammed b. Su'ûd eş-Şâfiî» ismi (463a)'da geçse de kayıttan anlaşılacağı üzere bu isim Mushaf'ın değil de tefsir kısmı hattatının adıdır.⁴

Mushaf, Memlûk Sultanı Kayıtbay (1468-1496) hazinesi için kaleme alınmış olup, 9 satır olarak ve Muhakkak hat ile Zerendûd olarak yazılmış, harf kenarları siyah mürekkeple tahrirenmiştir. Mushaf, 463 sahife olup, (437a) sahifesinde Mushaf metni tamamlanmaktadır. Mushaf metninden sonra iki sahife motif; (438a)'da ise Mushaf'ın Sultan Kayıtbay'ın hazinesi için hazırladığına dâir kayıt bulunmaktadır.⁵ Mushaf'ın levha, Serlevha, zahriye ve sûre başları zengin tezhiplidir. Bunlardan döneminin önemli tezhip sanatçılarından elinden çıktığı belli olmaktadır. Salbekli ve oval şemseli, miklepli, vişne rengi deri cildi de döneminden kalmadır. Cild kapağının iç kısmının ağırlıklı rengi ise lâciverttir.

Mushaf'ta Sultan II. Bâyezid'in vakıf mührünün bulunması, Mushaf'ın Sultan Bâyezid döneminde Saray'a girdiğini göstermektedir.⁶ Mushaf'ın yazımı 1480-1490 yılları arasına tarihlenebilir.

Sultan III. Ahmed'in annesinin, Üsküdar'da yaptırmış olduğu Gülnûş Emetullah Vâlide

⁴ Mushaf metni ile (2b- 437a) Tefsir metni (439b- 462b) ve Mushaf'ta bulunan harflerin sayısının verildiği (462b- 463a)'dan sonra, 463a sahifesinin alt kısmında ferağ kaydı bulunmaktadır. Tefsir metninin ferağ kaydı şöyledir: وكان الفراغ من نسخة هذا التفسير المبارك علي يد افقر عباد الله و احوجهم الي عفو محمد بن سعود الشافعي حامدا لله تعالي و مصليا علي رسوله "Bu mübârek tefsir Allah'ın fakir ve affına muhtaç kulu Muhammed b. Su'ûd eş-Şâfiî -Allah'a hamd ve O'nun rasûlüne duâ ve teslimiyetle- tarafından tamamlanmıştır. Kur'an Sanatı isimli eserin katalog kısmında, bu Mushaf metni ve tefsir metninin aynı dönemde yazıldığı -kesin ifadesiyle- belirtilmiştir. Bu kanaate nasıl varıldığını bilemiyorum. Zira hiç olmazsa Mushaf metni ve tefsir metninin hareketleri karşılaştırıldığında farklılık olduğu görülecektir. Kaldı ki tefsir metninin sonunda bulunan ve yukarı aldığımız kayıttan, Muhammed b. Su'ûd eş-Şâfiî'nin tefsir metnini yazdığı açık olarak belirtilmektedir. Bunun yanında, Mushaf metni ile tefsir metninin aynı hattat tarafından yazıldığı iddiası ile ilgili herhangi bir delil ileri sürülmemiştir (Bkz. Kur'an Sanatı, 258).

⁵ Kayıtta şunlar yazılıdır: "خزانة المقام الشريف ملك البحرين و البحرين خادم الحرمين الشريفين مولانا السلطان المالك الاشرف ابي النصر" Karaların ve denizlerin hâkimi, Haremeyn-i Şerîfeyn hizmetçisi Mevlânâ Sultan Melikü'l-Eşref Kayıtbay hazinesi [için yazılmıştır].

⁶ "Sultan II. Bâyezid'in İstanbul'da kendisi tarafından kurulmuş bir kütüphanesi ve vakfettiği ayrı bir koleksiyonu yoktur. Okumayı çok seven ve namına birçok eser yazılıp kendisine sunulan II. Bâyezid gördüğü ve okuduğu eserlerin ilk ve son yapraklarına, yukarıda görülen kendi mührünü bastığı gibi ayrıca eserin adını ve müellifini de 1a sayfasının üst kısmına kendi el yazısıyla yazardı." Sultan II. Bâyezid mührü ile ilgili olarak bkz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* (İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 34-37.

Sultan Camii'ne konulmak üzere vakfettiği, H. 1132/1719 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır.⁷ Mushaf, envanter kaydında belirtildiği üzere 6 Kasım 1916 tarihinde Müze'ye getirilmiştir.

2.1.Mushaf'ın Yazı Özelliği: Şüphesiz başlangıcından itibaren İslâm yazısının bir gelişme süreci olmuştur. Önceleri imlâ gelişmesi üzerinde durulan Arap Yazısı, estetik olarak özellikle Abbasîler döneminde önemli gelişme göstermiştir.⁸ Nitekim yazının sanat olarak çeşitlenmesi bu dönemde olmuştur. Mushaf'ın yazıldığı Memlûk dönemi de yazının üslup kazandığı bir safhayı temsil etmektedir. Özellikle celî sülüs yazıda, harflerin yapı ve istif özelliği, uzun dönem etkisini geniş bir alanda göstermiştir. Celî sülüs'ün tarihî seyrinde “Memlûk celî sülüsü” karakteristik özellik göstermektedir. Mushaf kitâbetinde uzun süre Muhakkak yazı da kullanılmıştır. Zaman zaman Muhakkak yazı Reyhânî yazı ile birlikte de Mushaf yazımında kullanılmıştır.⁹

Makaleye konu olan Mushaf Muhakkak hatla ve Zerendûd olarak yazılmıştır. Mushaf'ta harflerin kenarları ise siyah mürekkeple tahrir edilmiştir. Satırda, harflerin kürsüsünde olduğu görülmektedir. Metin, zerendûd olarak yazılmasına rağmen harf çizgileri gayet sağlam bir şekildedir. Mushaf metni siyah mürekkeple harekelenmiştir. Hareke dışında hemze, hurûf-ı mühmele ve ilk çıkışındaki gayeye uygun olarak Tirfil¹⁰ işâreti de kullanılmıştır.

⁷ Mushaf'ın 436b sahifesindeki kayıt şöyledir: “Bu kelâm-ı kadîmi rızâen lillâhi Telâlâ şevketlü mehâbetlü pâdişâh-ı âlem halîfetullahi fi'l-âlem Sultan el-Gâzi Ahmed Han hazretleri buyurdular ki Medîne-i Üsküdar'da vaki cennetmekân Firdevs-âşiyân merhume-i Vâlide-i Sultan el-Gâzi Ahmed Han'ın binâ ve ihyâ buyurduğu cami.... Vaz' ve tilâvet olunup tebdil u tağyir olunmaktan ihtiraz oluna. Femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû feinnemâ ismühû 'ale'l-lezîne yübeddilûnehû, innallâhe Semî'un Alîmün. Ve ecra'l-vâkıf 'alâ.... Li sene isneteyni ve selâsîne ve mie ve elf.” (Noktalı olan yerler metinde tahrif olduğundan okunamamıştır.)

⁸ Arap yazısının gelişme safhaları ile ilgili bkz. Nihad M. Çetin, “Arap, Yazı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 3/276- 282; Yazının çeşitlenmesi ve gelişme seyri için bkz. a. mlf. “Aklâm-ı Sitte” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/276- 280; Muhtittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010).

⁹ Muhakkak hat ile ilgili bkz. Nassar Mansour, *Sacred Script Muhaqqaq in Islamic Calligraphy* (New York: I. B. Tauris, 2011).

¹⁰ Bugün özellikle celî sülüs yazıda istifi tamamlayıcı bir tezyîni işâret olarak kullanılan tirfil, başlangıçta iltibas olabilecek harflerin karışıklığının önüne geçmek için kullanılmıştır. Bu Mushaf'ta da “Sîn” ve “Râ” gibi harflerin

Serlevhadaki muhakkak yazı da bütün Mushaf'ta olduğu gibi Zerendûd olarak yazılmıştır. Harekeler ise siyah mürekkeple konulmuştur. Serlevha yazısında “ayn”, “gayn”, “tı”, “zı”, “sad”, “dad”, “ha”, “mim”, “vav”, “fe” ve “kaf” harflerinin kapalı olan kısımlarına lâcivert boya sürülmüş; fakat bu boyalar zamanla çatlayarak dökülmüştür. Bu sebeple ilgili yerler açık mavi renk olarak algılanmaktadır. Esasen, Mushaf'ın tamamında iç beyazı olan harflerin boş kısımları lâcivert ile boyanmıştır ki bu yazıya ve sahifelere ayrı bir revnak vermiştir.

Serlevha sahifelerinin alt ve üst kısımlarında bulunan sûre başı paftalarında Kûfi hat ile sûre isimleri ve sûrede bulunan âyet sayıları yazılmıştır.¹¹ Her iki sahifede “ra” ve “sin” harflerinin üzerine Tirfil işâreti konulmuştur. Bakara sûresi 5. ve 13. âyetin bir kısmının yazılı olduğu ve 9 satır olan (3b) sahifedeki metne ise hareke konulmamıştır.

Mushaf yazısında, satırların ve harf bünyelerinin, döneminin ötesinde bir sağlamlığa, kuvvete, kudrete sahip olduğu görülmektedir. Satır nizamı ve harfler bakımından bu yazının güçlü bir elden çıktığı âşikârdır. Satırların âhengi, akışı ve çizgilerin uyumu da bu Mushaf yazısının özelliklerindedir. Bu bağlamda özellikle dik, diyagonal ve yatay çizgi uyumuna özen gösterilmiştir. Muhakkak yazıdaki akışkanlık bu Mushaf yazısında çok bâriz bir şekilde görülmektedir. Yine satır nizamında harflerin gayet rahat ve kürsüsünde bulunduğu, çok az yerde satır sonlarına doğru hafif bir sıkışıklık olduğu görülmektedir.¹²

Mushaf'ın satır aralıkları da sahifelere rahat bir görünüm vermektedir. Ayrıca Felâk

üzerine konulmuştur. (Bkz. Nihad M. Çetin, “Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi (Yâkût Devrinin Sonuna Kadar)”, *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Research Centre for Islamic History Art& Culture (IRCICA), 1992), 14-32.

¹¹ Serlevha sûre başı alt-üst paftalarında Fâtîha sûresi (2b) üst pafta “سورة فاتح [الكاتب]”, alt pafta “هي سبع آيات مكية”; Bakara sûresi (3a) üst pafta “سورة البقرة مائتان”, alt pafta “وثمانون ست آية” ibareleri bulunmaktadır. Bu yazılar ince Kûfi hatla yazılmış ve etrafı siyah mürekkeple tahrirlenmiştir.

¹² Meselâ (147a) sahifesinin son üç satırında bu sıkışıklık görülmektedir. (176b) sahifesinde alttan 2. satırın sonunda muhtemelen yanlış yazılan bir kelimeye kabaca bir müdâhalede bulunulmuş, böylece satırdaki insicam bozulmuştur. (185b) sahifesinde, Hıcr sûresi son âyetinin son satırında durak olmamasına rağmen iki kelime arasında boşluk bırakılmıştır. Bazı sahifelerde ise satır sonunda harfler cetvel çizgisini aşmıştır (386b- 387a, 390b, 398a). Asr sûresi satıra sığmamış, iki kelimedenden oluşan son satır eğik bir şekilde alt tarafa sığdırılmıştır (434a).

ve Nas sûreleri Serlevha şeklinde tek tek iki ayrı sahifeye yazılmış, alt ve üst sûre başı paftalarına Zerendûd ve sülûs hat ile ibâre konulmuştur. (436b- 437a).¹³ Mushaf'ın sûre başı yazıları sülûs hatla yazılmıştır.

(437a) sahifesinde Mushaf metni tamamlanmaktadır. Mushaf metninden sonra iki sahifede motif bulunmaktadır. Sonrasındaki iki sahife boş olup (439b)'den itibaren tefsir metni başlamaktadır. Mushaf sonunda başlayan tefsir metni (439b- 462b) ve Mushaf harflerinin sayılarının belirtildiği kısım ise (462b- 463a) siyah mürekkeple yazılmıştır. Mushaf'ın önemli bir özelliği (439b-462b)'ye kadar yine sûre başlığı altında âyetlerin kelime anlamlarının Arapça olarak izahının bulunmasıdır. Tefsir metninin yazısı gayet incedir. Bu yazı tam olarak reyhânî veya nesih yazı özelliği göstermemektedir. Bu yazıya, nesih yazısının ibtidâi hâli diyebiliriz. Çünkü yazıda yer yer nesih, bazen de reyhânî yazının özelliklerini bulmak mümkündür.

3. Mushaf'ın Tezhib Özelliği¹⁴

3.1. Zahriye Tezhibi (1b-2a): Serlevha tezhiplerinde gelenek haline gelen sayfa düzenlerinde olduğu gibi Mushaf'ın dip kısmı cetvelle sınırlandırılmış ve kalan üç kenarı tezhiplenmiştir. Buna göre Zahriye sayfasındaki tezyinat dikdörtgen biçiminde olup orta kısımda şemse formunda tezhip ve bu şemsenin etrafını çevreleyen cetvellere dayanan köşebentler göze çarpmaktadır. Kuzular ile cetvellerin arasında uygulanan tezhipli iç pervazdan sonra altınla uygulanan bir pervaz daha bulunmaktadır. Cetvellerden sonra gelen ve her bir sayfanın üç kenarını tamamlayan tezhip; sâde rûmî motifi ve hatâyî grubu motifler (hatâyî, gonca, penç, yaprak) kullanılarak tasarlanmıştır.

Şemse formunun içinde kullanılan ¼ simetrisindeki tezhip deseninde helezon şeklinde dönen dallar üzerinde yerleştirilen sâde Rûmî motifi (tepelik, kanatlı, yalın, düğümlü kapalı

¹³ Bu ibâreler şunlardır: 436b üst pafta: سورة الفلق مدنية وقيل مكة خمس آيات alt pafta: وتمت كلمة ربك صدقا وعدلا لا مبدل لكلماته وهو السميع العليم صدق الله العظيم 437a üst pafta: سبع آيات alt pafta: سورة الناس مدنية وقيل مكة وهي سبع آيات

¹⁴ Mushaf tezhiplerinin değerlendirmesi için yardımlarından dolayı Müzehhibe Emel Türkmen hanıma; Mushaf hattatı ile ilgili değerlendirmesi için Fransa'dan, erken dönem Mushaf el yazmaları araştırmacısı Dr. Éléonore Cellard'a, Mushaf cildi ile ilgili değerlendirmeleri için de Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Gürçan Mavili'ye teşekkür ederim.

form biçimleriyle tasarlanan) ezilmiş altın fırça ile uygulanmış, siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Mushaf'ın tezhibinde baş unsur olan sâde rûmî motifinin yapılarının 14. yy. Memlûk eserlerine göre çok daha ince tasarlandığı dikkati çekmektedir. Bunlar, Mushaf'ın tamamında olduğu gibi altın rengi sarı olup mat ve parlak olarak bezenmiştir. Yine sâde rûmîlere eşlik eden hatâyî grubu motifler; yani hatâyî, penç, gonca ve yapraklarla bu motifleri birbirine bağlayan helezon şeklinde dönen altın dallar üzerinde dengeli bir şekilde sıralanmıştır. Bu motiflerin altın olan kısımlarının yanında küf yeşili, sülyen, açık somon, koyu pembe renkleri kullanılmış ve bunlar siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Bunun yanı sıra şemseyi sınırlayan dendanlar parlak altın olup motiflerden arta kalan zeminler mat altın ve koyu lâcivert kullanılarak boyanmıştır. Salbek yerine şemsenin iki sivri ucunda lâcivert renkle ortabağ ve kapalı form şeklinde dendanlı rûmî ile tığ yapılmıştır. Ayrıca şemseyi çevreleyen dendanların sivri kısımları da tığlarla süslenmiştir. Köşebentlerin desen, renk ve uygulama teknikleri ise şemse ile benzer özelliklere sahiptir. Bir de iç pervazda ayrı dallar üzerinde sâde rûmî ve hatâyî üslûbu motifleri kullanılarak tasarlanmış, mat altın ve koyu lâcivert boya kullanılarak zeminler boyanmıştır.

Zahriye sayfasının dış pervazının paftalanan tezhibinde öne çıkan motif sâde rûmî motifidir. Şöyle ki sık dönen helezonlara yerleştirilen kanatlı, yalın, orta bağ biçimindeki rûmîler son derece zarif yapıya sahiptir. Desende bulunan hatâyî üslûbu motiflerin sıralandığı dallar rûmî helezonlarına paralel dönüşlerle eşlik etmektedir. Altın, renk kullanımı ile uygulama teknikleri ise şemse ve köşebentlerle aynıdır. Ancak Mushaf'ın tezhiplerinde lâcivert boyanan zeminlerin yer yer döküldüğü görülmektedir.

Mushaf'ta kullanılan motifler, desen özellikleri ve uygulama teknikleri; 14. yy. Memlûk eserlerinden ve 15. yy. başında Timurlu etkisi gösteren Memlûk üslûbundan oldukça farklı olup, II. Bâyezid döneminde (1481-1512) Şeyh Hamdullah (1429-1520)'ın yazdığı mushafların Türkmen üslûbu tezhiplerine benzerliği dikkati çekmektedir. Yine aynı dönemde icrâ edilen Akkoyunlu Türkmen etkisindeki Şiraz tezhipleriyle de benzerlik göstermektedir.

3.2. Serlevha Tezhibi (2b-3a): Serlevha tezhiplerinde gelenek hâline gelen sayfa düzenlerinde olduğu gibi dip kısım cetvelle sınırlandırılmış ve kalan üç kenarı tezhiplenmiş; dikdörtgen olarak tasarlanan Serlevha tezhibinin tezyinatlı bölümleri dönemin özelliklerine uygun olarak düzenlenmiştir. Mushaf'ın tamamında olduğu gibi Serlevha'nın orta kısmında altınla yazılan ve siyah mürekkeple tahrirlenen beş satırlık muhakkak yazı, kare şeklinde altın cetvelle çevrelenmiştir. Zerendûd olarak yazılan Fâtîha'nın ve Bakara sûresinin ilk âyetlerinin yazılı olduğu kare formunun sağında ve solunda konumlanan dikey koltuklar $\frac{1}{4}$ olarak tasarlanmıştır. Altınla uygulanan kapalı form, orta bağ, kanatlı ve sencide biçimleriyle hazırlanan sâde rûmîli ipliklere, hatâyî üslûbu motiflerin dengeli kullanımı eşlik etmektedir. Hatâyî grubu motiflerin üzerinde bulunduğu dallar ve yapraklar parlak altın olup Hatâyî, penç ve gonca motifleri sülyen, açık somon, küf yeşili, koyu pembe renkleri kullanılarak bezenmiştir. Kapalı form ve orta bağların iç kısımları ise mat altındır.

Serlevha'da hâkim olan renk zeminde kullanılan koyu lâcivert olup ikinci renk ise mat ve parlak olarak kullanılan sarı altındır. Yazı alanı ve iki yanında bulunan dikey koltukların üst ve alt kısımlarını tamamen kaplayan yatay koltuklar bulunmaktadır. Bu koltuğun orta kısmında ince dendanlarla sınırlandırılmış alanda yeşil altınla yazılmış kûfî yazılar siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Yazıların arasında son derece dengeli ve akli zorlayan girift sâde rûmî motifli tezyinat bulunmaktadır.

Birbirine geçen dönüşlere sahip helezonlar üzerinde bulunan sâde rûmîler sarı altınla uygulanmış olup siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Kûfî yazı ve rûmî motifli desenlerin haricinde kalan zemin lâcivert boyanmıştır. Bu yazı alanlarının sağında ve solunda sarılma (pîçîde) rûmî motifli helozların dönüşlerinden oluşturulan lâcivert zeminli kapalı alanların içinden ve dışından geçen helezonların üzerinde bulunan hatâyî grubu motifler dengeli şekilde yerleştirilmiştir. Sarılma rûmîler yeşil ve sarı altınla boyanmış olup siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Yine aynı kısımda dendanlı bir dâire formun içinde $\frac{1}{8}$ simetrisinde hazırlanan sâde rûmî ve hatâyî üslûbu motifli desenin zemini lâciverttir.

Altın ve lâcivert renk cetvellerle çevrelenen dikdörtgen alanın dışında simetrik paftalara ayrılmış tezhip bulunmaktadır. Dış kenarı altın cetvellerle sınırlandırılmış bu tığsız tezhip, yazı alanının üç kenarını çevrelemektedir. Sâde rûmî, sarılma rûmî, hurdeli rûmî motifleri; kapalı form, kanatlı, ortabağ, sencîde ve tepelik biçimleri kullanılarak yerleştirilmiş olup bunlara hatâyî grubu motifler eşlik etmektedir. Boyama teknikleri ve renkler dik olup yan koltukla aynı özelliktedir. Birbirinin zıt yönünde ama sırt sırta yerleştirilen hurde rûmîlerin dal kısımlarının arasındaki zemin ise kâğıt rengidir; yani boyanmamıştır.

Zahriye ve Serlevha sayfalarında tezhibin cetvellerle sınırlandırıldığı kısımdan itibaren farklı bir kâğıtla vassâle yapıldığı görülmektedir. Bu sebeple tığların olduğu kısımdan vazgeçilmiş ve tekrar tığ yapılmamıştır.

3.3. Metin Sahifeleri Tezhibi: Mushaf metninin yazılı olduğu diğer sayfalardan farklı olarak sayfanın (3a) yazı metninden sonraki cetvellerinin hemen sonrasında üç iplik hurdeli rûmî motifli desenle süslendiği görülmektedir. Kanatlı şeklindeki hurdeli rûmîler lâcivert renk kullanılarak uygulanmıştır. Mushaf, yazı alanından hemen sonra iki tarafı siyah mürekkeple çizilen altın kuzudan sonra siyah mürekkep çekilmiş, iki iplik arasında daha kalın bir altın cetvel ve iki adet lâcivert kuzu ile çevrelenmiştir.

3.4. Sûre Başı Tezhipleri: Tesbit edilen tezhipli on farklı sûre başı desen tasarımlarında kullanılan motifle renklerin Zahriye ve Serlevha sayfa tezhipleriyle aynı olduğu görülmektedir. Bunlardan tümüyle altın ve lâcivert zeminli sûrebaşları; altınla yazılan ve siyah mürekkeple tahrirlenen tek satır sülüs yazı etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup sarı altınla uygulanmıştır. Rûmî'ler siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Yazı ve rûmîlerden arta kalan zemin ise mat altınla bezenmiştir (56b). Lâcivert renkle yazılan tek satır sülüs yazı etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi ise kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup lâcivert ile uygulanmıştır. Sûre ismi ve sâde rûmî motiflerinden oluşan desenler de lâcivert boya ile bezenmiştir (207a).

Sarı altınla yazılan tek satır sülûs yazı etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup sarı altın ile boyanmıştır. Yazı ve rûmîler siyah mürekkeple tahrirlendikten sonra lâcivert boya ile bezenmiştir. Sûre ismi ve sâde rûmî motiflerinden oluşan desenler sarı altınla ile uygulanmış olup yazı ve rûmîli desenden arta kalan zemin lâcivert ile bezenmiştir (109a).

Tezhipleri birbiri ile aynı, renklerde değişiklik gösteren sûre başlarının, sûre isimleri farklı olduğundan yazıların arasında bulunan rûmîli desenlerinde farklılık görülen sûre başları rûmîlerle sınırlandırılan bölümde sarı altınla yazılan ve siyah mürekkeple tahrirlenen yazının etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup sarı altın ile boyanmıştır. Yazı ve rûmîler siyah mürekkeple tahrirlendikten sonra lâcivert boya ile bezenmiştir. Yazı alanının sağında ve solunda bulunan tezhiplerde ise sâde rûmî ve hatâyî üslûbu motifli desen, altın ve lâcivert zemin kullanılarak uygulanmıştır. Birçok sûre başında bu desen değiştirilmeden zemin ve motif renkleri değiştirilerek farklı görünüm elde edilmiştir.

Desenleri sâdece sâde rûmî kullanılarak hazırlanan sûre başlarında ise rûmîlerle sınırlandırılan bölümde açık mavi boya ile yazılan yazının etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup pembe ve küf yeşili ile boyanmıştır. Yazı ve rûmîlerden arta kalan zemin altındır. Yazı alanının sağında ve solunda bulunan tezhiplere gelince altınla uygulanan sâde rûmî motifli desen, lâcivert zemin kullanılarak uygulanmıştır. Birçok sûre başında bu desen değiştirilmeden, zemin ve motif renkleri değiştirilerek farklı görünüm elde edilmiştir. Bu durum yazılan sûre isimleri için de geçerlidir.

Desenleri sâde rûmî ve hatâyî grubu motiflerle tasarlanan sûre başlarında; sâde rûmîlerle sınırlandırılan bölümde altın ile yazılan yazının etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup altın ile boyanmıştır. Yazı ve rûmîlerden arta kalan zemin koyu lâciverttir.

Yazı alanının sağında ve solunda bulunan tezhipler ise altınla uygulanan sâde rûmî ve hatâyî üslubu motifli desen ile altın ve lâcivert zemin kullanılarak uygulanmıştır. Birçok sûre başında bu desen değiştirilmeden, zemin ve motif renkleri değiştirilerek farklı görünüm elde edilmiştir. Bu durum yazılan sûre isimleri için de geçerlidir (56b).

Lâcivert renkle yazılan tek satır sülüs yazı etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup lâcivert ile uygulanmıştır. Ayrıca sûre ismi ve sâde rûmî motiflerinden oluşan desenler lâcivert boya ile bezenmiştir (207a).

Sarı altınla yazılan tek satır sülüs yazı etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, ortabağ ve tepelik biçimlerinde kullanılmış olup sarı altın ile boyanmıştır. Yazı ve Rûmîler siyah mürekkeple tahrirlendikten sonra lâcivert boya ile bezenmiştir. Sûre ismi ve sâde rûmî motiflerinden oluşan desenler sarı altınla ile uygulanmış olup yazı ve rûmîli desenden arta kalan zemin lâcivert ile bezenmiştir (109a).

3.5. Ferağ Sahifeleri: Altın ve lâcivert cetvellerle sınırlandırılan dikdörtgen şeklin içinde bulunan dâire şemse tezhiplidir (477b). 1/16 olarak tasarlanan dâire içinde sâde rûmî ve hatâyî üslubu motifli desen bulunmaktadır. Son derece zarif olarak uygulanan desende rûmîleri ve hatâyî üslubu motiflerinin üzerinde bulunduğu dallar altındır. Hatâyî, penç ve goncalar, sülyen, mavi, koyu pembe ve küf yeşilidir. Kapalı formların bazılarının iç kısımları altın zemin bazıları ise boyanmadan kâğıt renginde bırakılmıştır. Bu zeminlerin ve motiflerden arta kalan zemin lâciverttir. Altın ve lâcivert cetvellerin oluşturduğu dâireden çıkılan 16 adet tığ lâcivert renk kullanılarak tahrirlenmiştir (478b). (477b) sahifesinde olduğu gibi cetvellerle sınırlandırılan dikdörtgen şeklin içinde dâire şemse bulunmaktadır.

Kalın altın cetvelle sınırlandırılan dâire formunun içinde altınla boyanıp siyah mürekkeple tahrirlenen 5 satır yazının etrafında sık ve grift tasarlanan helezonların üzerinde bulunan sâde rûmî motifi; kanatlı, yalın, sencide biçimlerinde kullanılmış olup altın ile boyanmış siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Yazı ve rûmîlerden arta kalan zemin koyu lâciverttir.

3.6. Duraklar: Mushaf'ın tamamında durak süslemeleri âyetlerin arasında değil üzerinde. Dâire şeklinde olan duraklar aynı boyda olup siyah mürekkeple sekiz parçaya bölünerek lâcivert ve kırmızı noktalarla süslenmiştir.

3.7. Güller: Mushaf'ın genelinde güller dâire ve mekik şeklinde uygulanmıştır. Gül çeşitlerini belirleyen isimler altın veya beyaz mürekkep/üstübeç kullanılarak yazılmış harflerin kenarları siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Yazıdan arta kalan zemin, mat altın veya lâcivertle boyanmıştır. Yazının konumu da değişkenlik göstermektedir. Kimi güllerde yazılar Mushaf'ın satırlarıyla aynı yönde olup sağdan sola doğru yazılmışken bazılarında ise yukarıdan aşağıya doğru veya aşağıdan yukarıya doğru yazılmıştır. Hizip, hamse, 'aşera, cüz güllerini bazı sayfalarda bir arada görmek mümkündür. Bu durumda üst üste sıralı güller, tığlarla birbirine bağlanmıştır. Bazı güller ise aralarında boşluk bulunmaksızın uygulanmıştır.

Dâire formunda olan güllerin bir kısmı kalın altın cetvelle bir kısmı da mavi renkli münhanilerin bulunduğu pervazla çevrelenmiştir. Bu münhanili pervazların birçoğunun iki tarafı cetvelle sınırlandırılmış olmakla beraber bazı güllerde pervazın dış kısmındaki cetvel uygulanmamıştır. Cetvellere değmeyen tığ çizgisi gülün altında ve üstünde genelde eşit boyalarda dönemin özelliklerine uygun tığlarla nihayetlendirilmiştir.

Renklendirme, yazı rengine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yazı altın ise zeminde uygulanan sâde rûmîli desenler altın, zemin ise koyu lâcivert ile uygulanmıştır. Yazıyı sınırlandıran ilk cetvel ise iki altın kuzu arasındaki sülyendir. Sonrasında kalın altın cetvelle tamamlanmıştır.

Yine yazı altın olup yazıya eşlik eden sâde rûmîli desen altındır. Yazı ve rûmîli desen den arta kalan zemin de mat altındır. Mushaf'ın genelinde bu tarz renklendirme ile uygulanmış gülleri çevreleyen ilk cetvelde iki altın kuzu arasında küf yeşili kullanılmıştır. Sonrasında dış pervazda kullanılan münhanili desen mavi ile somon renginin açık ve koyu tonları kullanılarak renklendirilmiştir. Münhaniler altın kullanılarak tahrirlenmiştir. Yazı rengi üstübeç olan güllerde de aynı uygulama ve renklendirme yapılmıştır.

Mekik şeklindeki güller, Mushaf'ın genelinde gülün ismi beyaz ve altın ile yazılmış siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Yazılar yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya doğru yazılmıştır. Eşlik eden sâde rûmîli desen altındır. Yazı ve rûmîli desenden arta kalan zemin ise mat altındır. Mekik şeklini sınırlandıran iki altın kuzu arasında lâcivert cetvel bulunur. Cetvelden hemen sonra altın ile tahrirlenmiş münhaniler, somon ve mavi rengin açık ile koyu tonlarıyla süslenmiş olup gülün iki ucundan çıkan boyları eşit tığlarla tamamlanmıştır.

3.8. Mushaf'ın Cildi: Mushaf'ın cildi, bordo deri ile kaplanmış sağ ve sol kapak üzerine hem mülevven hem de mülemmâ süsleme tekniklerinin bir arada uygulandığı sanatlı kitap kapağı örneklerinden birisidir. Memlûk dönemi Kur'ân-ı Kerîm cildi örneklerinden biri olan bu kapak yapımında şemse, salbek, köşebent ve kenar suyu kalıpları kullanılmıştır.

Kalıpların deseni rûmî ve bitkisel kökenli olmasına rağmen kalıplarda farklı kompozisyonlar uygulanmıştır. Şemse kalıpta, sarmal dallar üzerinde bitkisel motiflerden oluşmuş bir kompozisyon dört ulama yapılmıştır. Köşebent kalıpta ise sarmal dal tasarımı tercih edilmiş yine bitkisel kökenli motifler farklı bir tasarım içinde yer almıştır. Kenar suyu içinde yani bordürde yer alan kalıpta ise tekrar eden rûmî ve bitkisel kökenli (hatâî, penç, yaprak vb.) motifler tercih edilmiştir. Şemse, salbek ve köşebent kalıpların uygulandığı alanlar ezilmiş kırmızı altın ile doldurulmuş olup bu uygulama kenar suyunda kullanılan kalıp uygulamada kullanılmamış alttan ayırma boyama tekniği ile boyanmıştır. Sağ ve sol kapak şemse ve köşebentler arasındaki boşluğa bitkisel motiflerden oluşan yazma bir süsleme ile tüm kapak yüzeyi süslenmiştir.

Sertap'ta: انه لقرآن كريم في كتاب مكنون لا يمسه الا المطهرون تنزيل من رب العالمين صدق الله العظيم âyetinin¹⁵ yazıldığı kalıp kullanılmış, kalıbın her iki ucu rûmî ve bitkisel motifli yazma süsleme yapılmıştır. Mıklep süslemesinde ise 14. ve 15. yy'larda birçok İslâm coğrafyasında kullanılmış

¹⁵ Vâkıa Sûresi 77-80. âyetler.

olan bir süsleme tavrı ile karşılaşılıyor. Tüm yüzey kalıbı kullanılarak sağ ve sol kapak kompozisyonundan farklı üretilmiş kompozisyon ile bu döneminin çarpıcı özelliklerindedir.

İç kapakta kullanılan yine dönemin yaygın uygulamalarından olan müşebbek yani deri oyma tekniğinin en güzel örneklerinden biriyle karşılaşılıyor. Kırmızı renk deri ile kaplanmış olan iç kapak şemse, salbek, köşebent ve bordürde kullanılan paftaların alanları, zemini lâci-vert renk ile boyanmış üzerine ise kırmızı renkli deriden oyulmuş rûmî desenli bir süsleme uygulanmıştır. Dendanlar ve süsleme unsuru boşluklar ezme altın ile boyanmıştır.

Sonuç

İslâm tarihinin önemli bir dönemini temsil eden Memlûkler, kitap sanatlarını temsil eden önemli örnekler bırakmışlardır. Bunlar çeşitli müze ve kütüphânelerde bulunmaktadır. Bu makalede bahsi geçen eserlerden İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan ve 1480-1490 yılları arasına tarihlendirilen bir Mushaf'ın yazı ve tezhibi ile tanıtılması amaçlanmıştır.

Memlûk sultanlarının himâyesinde hazırlanan mushaflarda dönemin yazı özelliklerinin yanında tezhîb sanatının nadîde örnekleri ortaya konulmuştur. Şöyle ki makale konusu yaptığımız Mushaf'ın metninin tamamı zerendûd ve muhakkak hat ile yazılmış ve harflerinin etrafı siyah mürekkeple tahrirlenmiştir. Harekeler ise siyah mürekkeple konulmuştur.

Mushaf metninden ayrı olarak İbtidâî nesih hattı ile 47 sahife tefsir metni bulunmaktadır. Bu metnin peşinde 1,5 sahife kadar da Mushaf'ta geçen harflerin adedi verilmiştir. Mushafın sonunda gayet işlek bir Nesih yazı ile h. 1132 tarihli vakfiye kaydı bulunmaktadır.

Mushafın hattatı belli değildir. Tefsir metni sonunda (463a) bulunan ferağ kaydında bulunan Muhammed b. Su'ûd eş-Şâfiî ismi Mushaf'ın hattatına değil de tefsir metninin müellifine işaret etmektedir.

Mushaf'ın levha, serlevha, zahriye ve sûre başları zengin tezhiplidir. Bunlardan dönemin önemli tezhip sanatçılarının elinden çıktığı sonucuna ulaşılmaktadır. Salbekli ve oval

şemseli, miklepli ve vişne rengi deri cildi döneminden kalmadır. Cild kapağının iç kısmının ağırlıklı rengi ise lâciverttir. Tüm bu özellikleriyle Mushaf; yazısı, cildi, tezhibi ve tertibiyle dönemini hakkıyla temsil eden önemli bir örnektir.

Kaynakça | References

- Ahmad, Sümeýra Ocak. *Erken Devir İslâm Mimarisinde Beytül-mâl Binaları*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2022.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Ayğın, Abdürrahim. "Memlûk Kur'ân Sanatına Problematik Bir Yaklaşım". *Şarkiyat Mecmuası* 42 (2023), 13-34.
- Ayğın, Abdürrahim. "Memlûk Kur'an Sanatı Literatürü". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Aralık 2022), 120- 136.
- Berk, Süleyman. *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2022.
- Berk, Süleyman. "[İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi] Kur'ân-ı Kerîm Nüshalarının Hat ve Hattatları". *1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm*. ed. Müjde Unustası. 57-86. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.
- Çetin, Nihad M. "Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi (Yâkût Devrinin Sonuna Kadar)". *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 14-32. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Research Centre for Islamic History Art& Culture (IRCICA), 1992.
- David, James. *Qur'ans of the Mamluks*. London: Alexandria Press, 1988.
- Deroche, François. "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar". *Kur'an Sanatı*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2016) 61- 75.
- Kur'an Sanatı*. (Anonim). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kut, Günay-Bayraktar, Nimet. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Mansour, Nassar. *Sacred Script Muhaqqaq in Islamic Calligraphy*. New York: I. B. Tauris, 2011.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.
- Şahin, Seracettin. "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Örnekleriyle Tarihsel Süreç İçerisinde Hat Sanatı". *1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm*. ed. Müjde Unustası. 14-25. İstanbul: Antik AŞ Yayınları, 2010.
- Rambach, Arianna D'Ottone vd. (ed.). *The Damascus Fragments Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*. Beirut: Ergon Verlag in Kommission, 2020.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Yiğit, İsmail. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*. VII. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991.

Fotoğraflar

1. Mushaf'ın cilt dış kapağı.

2. Mushaf'ın alt kapağı, sertap ve miklebi.

3. Mushaf'ın cilt kapağının restorasyondan sonraki hâli.

4. Mushaf'ın cilt iç kapağı.

5. Zahriye sahifeleri (1b- 2a).

6. Mushaf'ın Serlevhası'nın görünümü.

7. Mushaf'ın Serlevha sonrası ilk sahifesi (Bakara sūresi ikinci sahife) (3b).

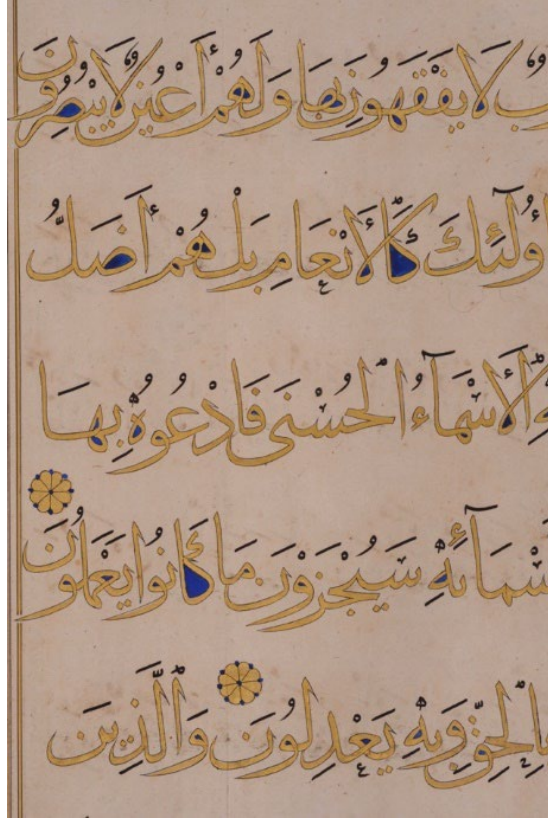
8. Mushaf'ta harflerin ve satırın dengeli dağılımına örnek iki sahife (42b-43a).

9. Sûre başı da olan bir sahife.

10. İç beyazı da olan harflerin lâciverde boyanmasına örnek harfler.

11. Zerendûd Muhakkak yazıdan ayrıntı.

12. Mushaf yazısından ayrıntı.

13. Sûre başı, “Zer Ender Zer” şeklinde yapılmış bir sahife.

14. Bir sûre başı tezhibi ve Muhakkak Besmele örneği.

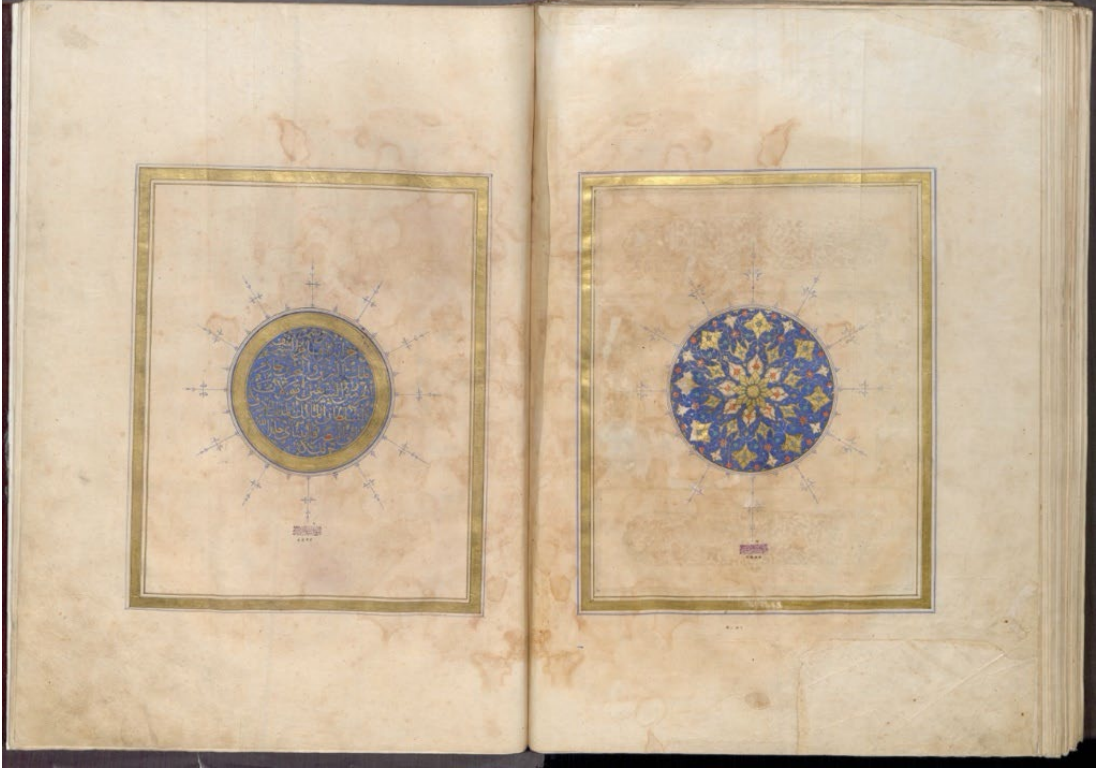

15. Sûre başı tezhiplerine örnek.

16. Felâk ve Nâs sûreleri serlevha şeklinde yazılmıştır.

(436b- 437a).

17. Mushaf metni bitiminden sonraki iki sahife (437b-438a).

18. Sultan II. Bâyezid vakıf mührü ile "Evkâf-ı İslâmiye Müzesi Mührü" (437a).

19. Aşır ve motif gülleri.

20. Cüz gülü.

21. Aşır gülü.

22. Hızip gülü.

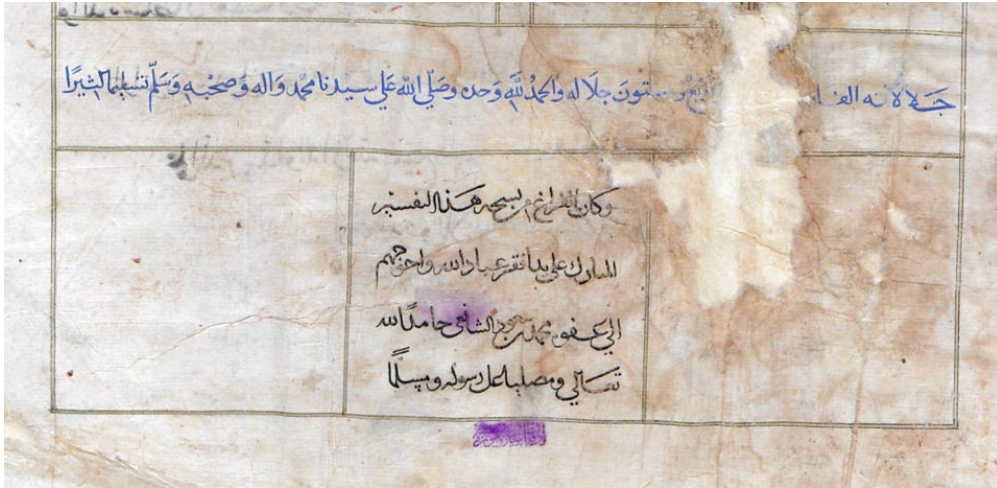
23. Durak motifleri.

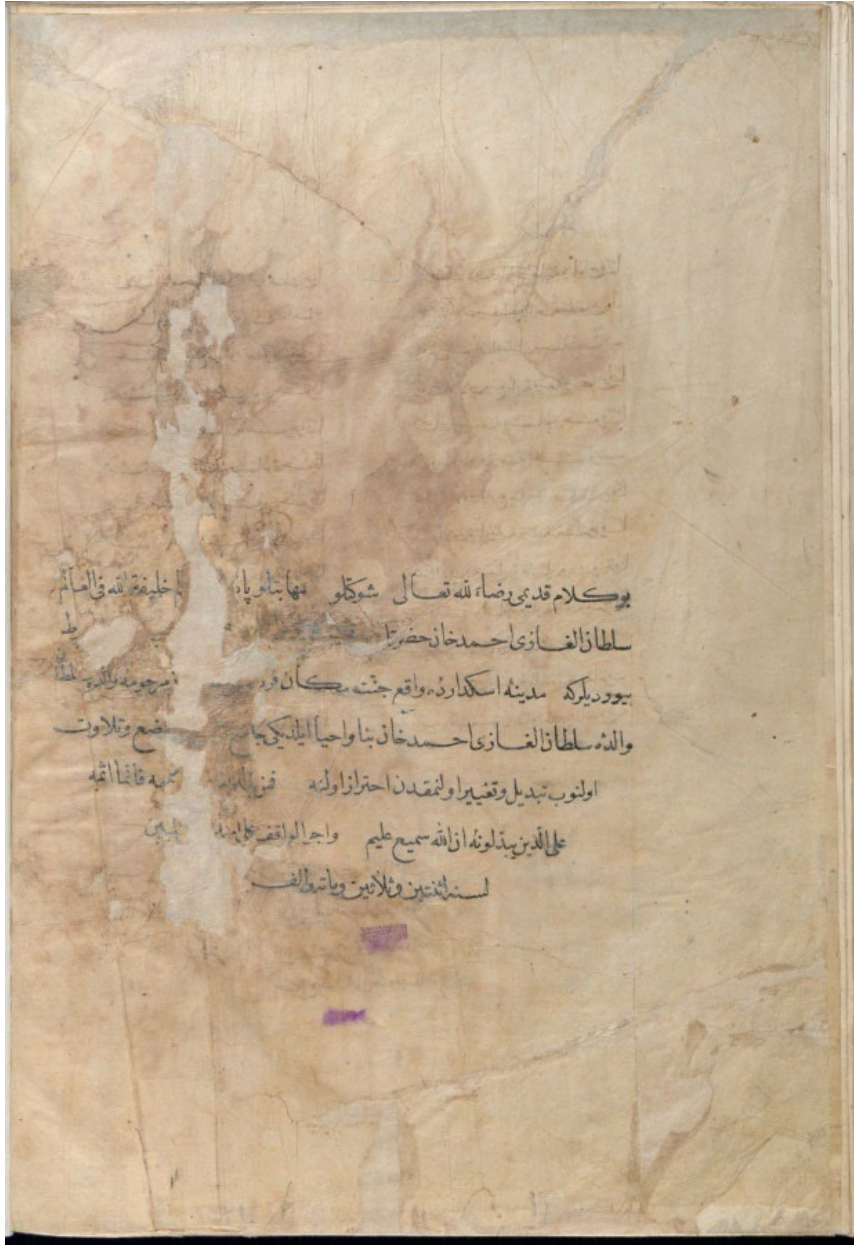
24. Tefsir metninden iki sahifesi.

25. Tefsir sonu harflerin sayısının verildiği kısım ve ferağ kaydı.

26. Mushaf tefsirinin sonunda ketebe kaydı (463a).

27. Nesih hat ile vakıf kaydının olduğu sahife (463b).